

2008; *Die Ars maior des Aelius Donatus: lateinischer Text und kommentierte deutsche Übersetzung einer antiken Lateingrammatik des 4. Jahrhunderts für den fortgeschrittenen Anfängerunterricht*, Frankfurt a. Main 2009).

Oczywiście, są to tylko drobne niedoskonałości, które w niczym nie umniejszają wartości pracy, a raczej podkreślają wielki trud, który został włożony w jej przygotowanie, za co należą się dla Autorów słowa pochwały i podziękowania.

Józef Figiel SDS – Lublin, KUL

Ks. Józef POCHWAT MS, *Sprawiedliwość i miłosierdzie: studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*, Kraków 2008, Wydawnictwo La Salette Księża Misjonarzy Saletynów, ss. 171.

Twórczość św. Cezarego z Arles znana była już w XIX w. teologom polskim, którzy interesowali się pismami Arleateńczyka, powołując się na ich wydanie przez J. Migne'a (PL 67). Przykładem tego jest znakomite hasło encyklopedyczne autorstwa St. Galla (zob. *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 5-6, Kraków 1905, s. 339), które niestety nie bywa wymieniane w żadnej polskiej bibliografii przedmiotu. Prawdziwe zainteresowanie w naszym kraju twórczością Biskupa z Arles, zwłaszcza jego spuścizną kaznodziejską, liczącą 238 kazań, rozpoczyna się dopiero po roku 1960, kiedy to pojawiają się pierwsze polskie przekłady autorstwa M. Bednarza (A. Bober, AP, Kraków 1965, 413-422: kazania: 6, 13, 51, 166), A. Bobera („Znak” 1974, nr 245, 1535-1536: kazanie 8; *Drogi świętości*, red. W. Słomka, Lublin 1980, 53-55: kazanie 179), czy L. Gładyszewskiego (z tekstem łacińskim: STCh 1, Lublin 1976, 39-57: kazania 187-189); s. 70-74: kazanie 190; s. 86-90: kazanie 195; s. 95-98: kazanie 196; s. 109-114: kazanie 159; s. 117-121: kazanie 202; s. 241-246: kazanie 210; s. 251-264: kazania 211-213) oraz pierwsze szersze omówienie jego twórczości (np. A. Bober, AP 399-412). Emil Stanula (por. *Wstęp*, PSP 52, Warszawa 1989: Św. Cezary z Arles, *Kazania*, tłum. S. Ryznar, 5) słusznie łączy ten fakt z pierwszym krytycznym wydaniem jego pism: *S. Caesarii episcopi Arelatensis Opera omnia*, éd. G. Morin, vol. 1-2, Maredsous 1937-1942 (przedruk: *S. Caesarii episcopi Arelatensis Sermones*, éd. G. Morin, t. 1-2, Turnhout 1953, CCL 103-104). Idąc tym tropem, należy dalszy rozwój badań nad Cezarym łączyć z kolejnymi krytycznymi wydaniem jego pism w serii „Sources Chrétiennes” (por. SCh 171, 243, 330, 345, 398, 447), albowiem już dwa lata po wydaniu tomu 330. „Kazań dla ubogich” (tytuł pochodzi od M.J. Delage) ukazał się polski przekład 57. kazań z tego zbioru (Św. Cezary z Arles, *Kazania*, tłum. S. Ryznar, PSP 52, Warszawa 1989). Z innych przekładów jego pism wymienić należy: *Homilie do Księgi Rodzaju. Objawienie Apokalipsy św. Jana* (tłum. A. Żurek, Kraków 2002, BOK 17) oraz przekłady A. Strzeleckiej pojedynczych homilii zamieszczonych w poznańskiej serii „Teologia Patrystyczna” (TPatr 1:2004, s. 121-131: *Kazania*: 60, 65, 66, 67). Odpowiednio do przekładów zaczęły się również ukazywać polskie publikacje omawiające nauczanie Arleateńczyka,

autorstwa J. Grzywaczewskiego, T. Kołosowskiego, T. Wygralaka i A. Żurka (pełne opisy bibliograficzne ich publikacji zob. w recenzowanej obecnie monografii, s. 22-23, 162-167). Do ich grona dołącza ks. J. Pochwat, autor recenzowanej książki – *Sprawiedliwość i miłosierdzie: studium „Kazań do ludu” św. Cezarego z Arles*.

Podstawą tej publikacji stała się praca doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Edwarda Stańka na seminarium patrologii na Wydziale Teologicznym PAT w Krakowie. Swój wybór tematu J. Pochwat, uzasadnia brakiem opracowań poświęconych bezpośrednio kwestiom sprawiedliwości i miłosierdzia w kaznodziejskim nauczaniu Arleateńczyka, choć z prac polskich autorów na ten temat warto tu przypomnieć artykuł A. Żurka poświęcony kwestii miłosierdzia w V-VI wieku (*La carità cristiana nella Gallia della fine del V e prima metà del VI secolo*, SEA 46, Roma 1994, 567-572) oraz dwa artykuły P. Wygralaka o miłosierdziu w kazaniach św. Cezarego (*Praktyki pokutne w nauczaniu św. Cezarego z Arles*, PzST 8:1998, 99-107; *Cezarego z Arles wybrane kazania o pokucie i Bożym Miłosierdziu*, TPatr 1:2004, 115-119). Jako cel pracy Autor wskazuje odpowiedź na trzy podstawowe pytania: „jak Cezary rozumie sprawiedliwość Boga i ludzi, jak rozumie miłosierdzie Boga i ludzi oraz w jaki sposób harmonizuje te dwa przymioty w Bogu i w ludziach” (*Wstęp*, s. 24). Kwestie te rozwija w pięciu rozdziałach. W rozdz. I pt. „Objawienie sprawiedliwości Boga w historii” (s. 25-48) przedstawia: 1. „Sprawiedliwość Boga wobec szatana”, 2. „Sprawiedliwość Boga w Starym Testamencie”, 3. „Sprawiedliwość Boga w Nowym Testamencie”, 4. „Eschatologiczny wymiar sprawiedliwości”, 5. „Sprawiedliwość Boga a inne Jego przymioty”. W rozdz. II pt. „Sprawiedliwość człowieka” (s. 49-80) omawia natomiast cztery kwestie: 1. „Sprawiedliwość człowieka wobec Boga”, 2. „Ludzkie oblicza sprawiedliwości” (wg wad i wg win, ze szczególnym uwzględnieniem grzechów duchowieństwa), 3. „Nawrócenie” oraz 4. „Troska o nawrócenie bliźniego”. W rozdz. III następuje rozwinięcie tematu pt. „Miłosierdzie Boga objawione w historii zbawienia” (s. 81-112) przez wyszczególnienie następujących elementów: 1. „Miłosierdzie Boga w Starym Testamencie”, 2. „Miłosierdzie owocem miłości”, 3. „Bóg objawi pełnię miłosierdzia w Chrystusie”, 4. „Bóg przebacza grzechy”, 5. „Warunki przebaczenia”, 6. „Niewłaściwe podejście do miłosierdzia Bożego”, 7. „Czas miłosierdzia”, 8. „Wieczna nagroda i wieczna kara” i 9. „Miłosierdzie Boga wzorem dla człowieka”. W rozdz. IV pt. „Miłosierdzie ludzi” (s. 113-138) Autor rozwija temat w czterech podtematach: 1. „Przebaczenie i brak przebaczenia”, 2. „Biblijny obraz i teksty mówiące o przebaczeniu”, 3. „Uczynki miłosierne co do duszy i ciała” oraz 4. „Społeczny wymiar miłosierdzia”. Zwieńczenie pracy stanowi rozdz. V pt. „Związek sprawiedliwości z miłosierdziem” (s. 114-154), w którym omówione są następujące kwestie: 1. „Relacja sprawiedliwości Boga do Jego miłosierdzia”, 2. „Sprawiedliwość człowieka”, 3. „Miłosierdzie Boga i warunki, jakie stawia ono człowiekowi”, 4. „Miłosierdzie ludzi”, 5. „Miłosierna sprawiedliwość i sprawiedliwe miłosierdzie”. Pracę uzupełnia

„Bibliografia” (s. 161-167) zawierająca najpierw krytyczne wydania pism Cezarego z Arles oraz ich przekłady na język polski, a potem opracowania.

Podstawą analiz dokonywanych przez ks. J. Pochwata są „Kazania dla ubogich”. Autor korzysta w pracy zasadniczo z polskich przekładów, jednak weryfikuje je z tekstem oryginalnym, a czasem również tłumaczeniem francuskim, dlatego też tam, gdzie wskazana jest korekta, wprowadza ją, zamieszczając stosowne wyjaśnienie w przypisie (por. np. s. 37, nota 46). Jeśli jest to konieczne, przedstawia własną translację, dając dla porównania tekst oryginalny w nocie (dotyczy to *Kazań* 63. i 65. – por. s. 83-85, noty 2, 3, 5, 7). Często odsyła też do słowników, przedstawiając szerszy kontekst znaczeniowy terminów kluczowych (por. np. s. 27, nota 8; s. 29, nota 11; s. 37, nota 46; s. 9, nota 2; s. 78, nota 105; s. 81, nota 1; s. 86, nota 9). Świadczy to o trosce Autora, by jak najwierniej oddać sens analizowanych wypowiedzi. Dzięki temu czytelnik odkryć może precyzyjność języka i logikę wywodów Biskupa z Arles, które opierały się na następujących prawdach: 1. Stwórca jest wszechmocny, sprawiedliwy i miłosierny; 2. w porządku działania Boga cechą dominującą jest sprawiedliwość, której podporządkowane jest miłosierdzie; 3. sprawiedliwość i miłosierdzie człowieka zakorzenione są w sprawiedliwości i miłosierdziu Boga; 4. człowiek w swoim działaniu powinien postępować sprawiedliwie wobec Boga i miłosiernie wobec ludzi. W oparciu o te prawdy – jak wykazuje nasz Autor – św. Cezary wyjaśnia adresatom swoich *Kazań* wiele istotnych kwestii, dając odpowiedź na takie pytania jak: dlaczego Wszechmocny Bóg nie wyrwał człowieka z mocy szatana?; w jaki sposób okazał człowiekowi swoje miłosierdzie, nie łamiąc przy tym zasad sprawiedliwości?; na czym polega racja i sens sprawiedliwego postępowania chrześcijanina?; dlaczego chrześcijanin powinien postępować miłosiernie? Książ *Pochwat*, analizując odpowiedzi, jakich udziela św. Cezary, zwraca uwagę nie tylko na aktualność tych pytań, ale też na ponadczasowość udzielanych odpowiedzi. Przykładem tego może być paragraf „Sprawiedliwość Boga wobec szatana”, w którym znajdujemy odpowiedź na pytanie o źródło i sens zła, które należy do jednych z fundamentalnych kwestii nie tylko teologicznych.

Książ *Pochwat* bardzo dobrze przeanalizował i zinterpretował myśl św. Cezarego. Szkoda tylko, że nie rozwinął bardziej aparatu krytycznego. Cezary z Arles korzystał bowiem z wypowiedzi wielu starszych pisarzy łacińskich: Augustyna, Ambrożego, Maksyma z Turynu, Cypriana oraz z łacińskich przekładów pism autorów greckich (np. Orygenes), czerpiąc z nich do swoich kazań całe fragmenty (por. E. Stanula, *Wstęp*, PSP 52, 8) oraz rozwijał wiele wątków podjętych już wcześniej; nasz Autor zaś tylko wyjątkowo zwraca na to uwagę (por. s. 44, nota 70; s. 45, noty 71 i 72; s. 52, nota 15), ograniczając się na ogół do ogólnego stwierdzenia, iż wpływy takie istniały (por. s. 25-26, nota 1). Tymczasem konkretne wskazanie źródła lub podobieństw (np. prawa diabła w *Sermo* 11, 2 i u Ireneusza w *Adversus haereses* V 1, 1; 21, 3; nasycenia cierpieniem Zbawcy w *Sermo* 11, 4 i u Tertuliana – *De poenitentia* III 9;

zniszczenie cyrografu przez mękę i śmierć Zbawcy w *Sermo* 11, 4 i u Augustyna w *Enarrationes in Ps.* 88, 11) znacznie wzbogaciłoby analizy. Szkoda też, że Autor cytował tytuły w wersji polskiej (tj. *Kazanie*), a nie łacińskiej (*Sermo*).

Książka J. Pochwata jest przede wszystkim pracą naukową, skierowaną do badaczy piśmiennictwa wczesnochrześcijańskiego. Ale można ją polecić również przedstawicielom innych dyscyplin teologicznych, np. jako znakomitą (choć niełatwą) pomoc homiletyczną i katechetyczną.

Anna Z. Zmorzanka – Lublin, KUL

Ks. Wincenty MYSZOR, *Gnostycyzm i teologia Ireneusza z Lyonu: zagadnienia wybrane*, red. Ludmiła Lach-Bartlik, SACH NS 11, Katowice 2010, Księgarnia św. Jacka, ss. 384.

Gnostycyzm i teologia Ireneusza z Lyonu: zagadnienia wybrane jest już czwartą książką ks. W. Myszora, która ukazała się w serii „*Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova*” jako jej 11. tom. Wcześniejsze to: *Chrześcijaństwo w Cesarstwie Rzymskim II i III wieku*, wstęp, wybór i opracowanie tekstów źródłowych, Katowice 2005, SACH NS 1 (wyd. 1. Warszawa 1999-2000); *Ewangelia Judasza*, wstęp, tłum. z koptyjskiego i komentarz, Katowice 2006, SACH NS 3; *Biblioteka z Nag Hammadi: Kodeksy I i II*, tłum. oraz komentarzem opatrzył Wincenty Myszor, Katowice 2008, SACH.SN 7. Omawiana tutaj publikacja stanowi zbiór 27. artykułów, które ukazywały się na przestrzeni 35 lat w różnych periodykach, pracach zbiorowych i seriach wydawniczych. W książce, jak wskazuje na to sam tytuł, Autor umieścił teksty poświęcone gnostycyzmowi oraz teologii św. Ireneusza, przedstawiając je w porządku tematycznym, a nie chronologicznym. Zastosowane tutaj kryterium wydaje się w pełni uzasadnione, bowiem dzięki temu publikacja ta nie jest jedynie zbiorem artykułów na określony temat, ale stanowi rozwijającą się logicznie całość.

Pierwszą część pracy tworzy cykl 22. artykułów na temat gnostycyzmu, które W. Myszor wybrał spośród kilkudziesięciu innych, jakie poświęcił temu zagadnieniu. Dwa pierwsze: [1] „Na tropach tajemnej wiedzy” (s. 13-43; pierwodruk: 1975 – podaję jedynie datę; pełny opis bibliograficzny artykułów zob. „Wykaz pierwodruków”, s. 371-372) oraz [2] „Gnostycyzm, manicheizm i mandaizm” (s. 44-77; 2008), wprowadzają w tematykę gnostycką; Autor omówił w nich hipotezy na temat genezy i istoty gnostycyzmu, które rozwinęli historycy dogmatu, historycy religii, fenomenologowie religii oraz badacze współcześni, następnie scharakteryzował gnostycyzm oraz pokrewne mu manicheizm i mandaizm, przedstawiając źródła do ich poznania, światopogląd oraz kult. Trzy kolejne teksty: [3] „Koptyjska biblioteka z Nag Hammadi” (s. 78-87; 1981), [4] „Znaczenie tekstów z Nag Hammadi w badaniach pierwotnego chrześcijaństwa” (s. 88-92; 1992) i [5] „Biblioteka z Nag Hammadi: formy literackie” (s. 93-105; 1998) przynoszą podstawowe informacje na temat odkrycia 13 kodeksów, zawierających koptyjskie